

University of Tabriz

Iranian Islamic Period History

Online ISSN: 2717-2902

Volum: 14 Issue: 37
Winter 2024

Pages: 23-50

Article Type: Research Article

DOI: 10.22034/JIIPH.2023.56546.2432

Received: 2023/05/14 Received in revised form: 2023/06/20 Accepted: 2023/07/17 Published: 2023/12/24

Challenges and Strategies of Access to Pahlavi Period Documents

Hamed Iranshahi¹ | Hossein Abadian² | Bagher Ali Adlfar³ | Hojat Fallah Totkar⁴

Abstract

The documents of the Pahlavi period should be considered the most important source of historical research among the available documents from this period, and scientific research in this field should be validated based on the use of this type of sources. There is a lot of material about the importance of using documents in the production of knowledge, but in short, it should be said that in contemporary studies, any scientific research without the use of documents does not have enough credibility, and it is necessary for every Pahlavi history researcher, which before Compilation of any scientific work, first of all, a comprehensive study of the documents of this period, on the subject under discussion, and to organize her research by relying on these sources. But the study of documents has a necessary introduction, and that is that before starting the research, the researchers should have a complete and accurate knowledge of the document centers, and be aware of the challenges and strategies of accessing the documents of the centers. This article, which is placed in the framework of strategic studies and is organized based on the strategic research method, seeks to identify the challenges of this field and provide strategies corresponding to them. It is also necessary to explain that due to the short life of the archival centers in Iran, the use of documents in historical research has not yet become a regular official, therefore, no specific research has been done regarding the challenges of accessing documents (especially documents of the Pahlavi period). And literature in this regard was not found in the searches.

Keywords: Pahlavi documents, archives, document centers, access level determination, archiving.

1. Ph.D Candidate in Iranian history after Islam, Imam Khomeini International University (RA) Qazvin, Iran (corresponding author) hamed_iranshahi@yahoo.com

2. Professor of Imam Khomeini International University (RA) Qazvin, Iran hoabadian@yahoo.com

3. Assistant Professor at Imam Khomeini International University (RA) Qazvin, Iran hadelfar@yahoo.com

4. Assistant Professor at Imam Khomeini International University (RA) Qazvin, Iran h.fallah1347@gmail.com

چالش‌ها و راهبردهای دسترسی به اسناد دوره پهلوی

حامد ایرانشاهی^۱ حسین آبادیان^۲ باقرعلی عادلفر^۳ حجت فلاح توتکار^۴

چکیده

اسناد دوره پهلوی را باید مهم‌ترین منبع تحقیقات تاریخی در میان مدارک موجود از این دوره دانست و تحقیقات علمی در این حوزه را باید در میزان استفاده از این دسته منابع اعتبارسنجی کرد. در باب اهمیت کاربرد اسناد در تولید دانش، مطلب فراوان است لیکن به‌اختصار باید گفت در مطالعات معاصر هرگونه تحقیق علمی بدون استفاده از اسناد فاقد اعتبار کافی بوده و بر هر پژوهشگر تاریخ پهلوی لازم و ضروری است که پیش از تدوین هر اثر علمی، نخست مطالعه جامعی در اسناد این دوره در موضوع موردبحث خود به‌عمل آورده و تحقیقش را با تکیه بر این منابع انتظام بخشد. اما مطالعه اسناد یک مقدمه لازم دارد و آن این است که محققان پیش از آغاز پژوهش باید شناخت کامل و دقیقی از مراکز اسنادی داشته و بر چالش‌ها و راهبردهای دسترسی به اسناد آن‌ها واقف باشند. این مقاله که در چارچوب مطالعات راهبردی قرار می‌گیرد و براساس روش تحقیق راهبردی انتظام یافته در پی آن است تا چالش‌های این حوزه را شناسایی نموده و راهبردهایی را متناظر با آن‌ها ارائه دهد. همچنین لازم به توضیح است که به دلیل عمر کوتاه مراکز آرشیوی در ایران، هنوز استفاده از اسناد در تحقیقات تاریخی به رسمی معمول تبدیل نگردیده بر همین اساس تحقیقات خاصی در خصوص چالش‌های دسترسی به اسناد (خاصه اسناد پهلوی) صورت نپذیرفته و ادبیاتی در این رابطه در جستجوهای صورت گرفته یافت نگردید.

واژگان کلیدی: اسناد پهلوی، آرشیو، مراکز اسنادی، تعیین سطح دسترسی، بایگانی.

۱. دانشجوی دکتری تاریخ ایران بعد از اسلام دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره) قزوین، ایران (نویسنده مسئول)

hamed_iranshahi@yahoo.com

hoabadian@yahoo.com

hadelfar@yahoo.com

h.fallah1347@gmail.com

۲. استاد دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره) قزوین، ایران

۳. استادیار دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره) قزوین، ایران

۴. استادیار دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره) قزوین، ایران

مقدمه

تحقیق و جستجو در اسناد دوره پهلوی اگرچه امر پرچالش و در مواردی دشوار به نظر می‌رسد لیکن یکی از الزامات درک این دوره تاریخی به حساب می‌آید و محققان جهت ارائه روایت واقعی از این محدوده زمانی ناگزیر به این مسئله هستند. شفافیت و منقولات کنش‌گران اجتماعی هم به دلیل نزدیک بودن دوره تاریخی منبع ارزش‌مندی برای تحقیق در دوره پهلوی به شمار می‌رود لیکن اعتبار آن‌ها همچون دیگر منابع موجود به اندازه اعتبار اسناد نیست و تحقیقاً می‌توان گفت که هر اثر علمی در محدوده تاریخی این دوره بدون ارجاع به این دسته از منابع از سندیت کافی برخوردار نبوده و قابل‌اتکا نیست.

به‌رغم وجود چالش‌ها و دشواری‌های فراوان از هیچ دوره‌ای به اندازه این دوره تاریخی پرونده‌های اسنادی موجود نبوده و بیش از آن چیزی که در حال حاضر در آرشیوها منابع اسنادی موجود است در بایگانی‌ها دوایر دولتی اوراق تعیین‌تکلیف‌نشده وجود دارد. لذا کثرت اسناد این عصر بسیار بیشتر از آن چیزی است که در حال حاضر به نظر می‌رسد و البته روزبه‌روز نیز بر تعداد این منابع افزوده می‌گردد و مدارک بیشتری در دسترس پژوهشگران قرار می‌گیرد. به همین اعتبار همه محققان پیش از ورود به تالارهای حقیقی و مجازی اسناد می‌بایست از چالش‌ها و راهبردهای موجود در این مراکز در ارائه خدمات آرشیوی به مراجعین آگاهی کافی داشته و همچنین شناخت جامعی از اسناد موجود در آرشیوهای مختلف داشته باشند.

سؤال و فرضیه تحقیق

این تحقیق در پی آن است تا به این سؤال پاسخ دهد که چه چالش‌ها و راهبردهایی در آرشیوها و مراکز اسنادی موجود در ایران جهت جستجو و تحقیق در اسناد دوره پهلوی وجود داشته و محققان این دوره چگونه می‌توانند به اسناد پهلوی دسترسی دقیق و مؤثری داشته باشند؟ برای پاسخ به این پرسش پژوهشگر می‌بایست با مسئله اسناد به شکل مستقیم درگیری داشته و حداقل یک بار به همه مراکز اسنادی موجود در کشور مراجعه نموده و اسنادی را جستجو کرده باشد. تنها در این صورت است که درکی واقعی از چالش‌های این

بخش حاصل می‌نماید و قادر خواهد بود که به راهبردهایی نیز در این خصوص دست پیدا کند. لذا نگارنده با جستجو و مراجعه به مراکز اسنادی موجود به این فرضیه رسیده که تحقیق در اسناد موجود در آرشیوها و مراکز اسنادی کشور در دوره موردبحث (پهلوی) دارای محدودیت‌های فراوانی نسبت به دیگر ادوار تاریخی است و محققان این حوزه شاید نتوانند در همه موضوعات تاریخی صرفاً به اطلاعات اسناد تکیه نمایند. به‌همین ترتیب ممکن است به دلیل محدودیت‌های دسترسی استناد به یک سند خاص اشتباه هم باشد زیرا که اسناد توسط افراد تولید می‌شوند و اشخاص ممکن است نسبت به یکدیگر و همچنین نسبت وقایع دارای مواضعی متناقض باشند و یا از اساس امکان دارد به دلایل خاصی پژوهشگر نتواند به بخشی از اسناد دسترسی کامل داشته و این محدودیت‌ها از جامعیت تحلیل او بکاهد و درنهایت حتی ممکن است محقق به این واقعیت برسد که امکان یک تحقیق مستقل با تکیه بر اسناد خصوصاً در موضوعات دارای ابعاد سیاسی در دوره پهلوی برای او فعلاً نباشد و هنوز در جامعه حساسیت‌هایی درباره موضوع تحقیق او وجود داشته باشد. لذا در این میان علاوه بر اصالت اسناد کثرت آن‌ها (به جهت مقایسه و تطبیق) نیز مهم است. بر همین اساس به نظر می‌رسد برخی اسناد سیاسی عصر پهلوی مشمول این قاعده بوده و دسترسی به آن‌ها در حال حاضر با چالش‌های فراوان روبرو است. حال چقدر این ادعا می‌تواند صادق باشد باید رد آن را در ادامه متن گرفت.

این مقاله بر مبنای روش‌شناختی راهبردی نگارش گردیده و از این منظر چون به ارائه راهبرد منتج می‌گردد یک مقاله راهبردی است. درعین‌حال این متن یک نوشته تحلیلی هم به حساب می‌آید و رگه‌های از روش تحلیل محتوا و حتی فراتحلیل را نیز می‌توان در آن جست چراکه در اصل تحلیلی از وضعیت اسناد یک دوره خاص در مراکز اسنادی موجود در کشور ارائه می‌دهد. به‌همین ترتیب می‌توان آن را در روش تحلیل گفتمان نیز بازنویسی کرد چراکه در فحوای آن می‌توان گفتمان‌های مدیریتی حاکم بر مراکز اسنادی را نیز تحلیل کرد و سیاست‌گذاری آن‌ها را بر این مبنا فهمید. البته این ماهیت پژوهش‌هایی است که بیشتر مبتنی بر تجارب زیسته‌اند و در پی معرفی چالش‌های یک حوزه می‌باشند. در این تحقیق جمع‌آوری اطلاعات مرتبط نیز مبتنی بر اطلاعات کتابخانه‌ای (مجموعه قوانین و دستورالعمل‌ها) بوده و سعی بر آن شده تا از همه مراکز اسنادی گزارش‌هایی در این

خصوص دریافت گردد.

پیشینه پژوهش

امروزه به‌رغم حضور چشمگیر مراجعین در تالارهای جستجوی اسناد همچنان سهم آثاری که مبتنی بر اسناد و اطلاعات موجود در آن‌ها تدوین می‌شوند نسبت به کل پژوهش‌های تولیدشده در سطح کشور بسیار اندک است. درحالی‌که بیش از نود درصد پژوهش‌های تاریخی در جهان با ارجاع به اسناد و با استفاده از اطلاعات این منابع ارزش‌مند مدون می‌شوند و تقریباً اغلب اهالی فن در این حوزه پذیرفته‌اند که می‌بایست در خلق یک اثر علمی از اسناد هم در کنار دیگر منابع کمک بگیرند (: Adopted by the ICA 2012).²

به‌طور کلی در آرشیوهای داخلی و خارجی اسناد بسیاری پیرامون ایران در قرون متأخر (صفوی به بعد) یافت می‌شود که هرکدام می‌توانند منبع ارزش‌مندی برای تحقیقات تاریخی به شمار آیند لیکن به دلیل عدم التزام محققان ایرانی به استفاده از مدارک آرشیوی در تحقیقات علمی این منابع ارزش‌مند آن‌طور که باید مورد توجه قرار نگرفته و یا اگر هم اشاره‌ای به آن‌ها می‌شود به شکل غیرمستقیم و در تحقیقات دیگر نویسندگان باشد. در حدی که اغلب مقالات علمی در داخل کشور بدون هیچ‌گونه ارجاع به اسناد منتشر می‌شوند و این مسئله نیز تاکنون مورد مطالعه و آسیب‌شناسی قرار نگرفته‌است.

جدول زیر یک پایش اجمالی از این مطلب است و نشان می‌دهد که تحقیقات تاریخی در داخل کشور تا چه حد متکی به اسناد و اطلاعات موجود در آن‌ها است. در جدول شماره ۱ مقالات ۱۰ مجله شناخته‌شده در حوزه مطالعات تاریخی در سال ۱۴۰۰^۱ مورد ارزیابی قرار گرفته و مقالاتی که در آن‌ها از منابع اسنادی استفاده‌شده تفکیک گردیده و درنهایت درصد آن‌ها محاسبه شده‌است.

۱. برخی مجلات هنوز همه شماره‌های ۱۴۰۱ خود را منتشر نموده‌اند و الا در صورت تکمیل اطلاعات مقالات این سال نیز مورد ارزیابی قرار می‌گرفت.

جدول شماره ۱. میزان استفاده از اسناد در مجلات تخصصی در حوزه مطالعات تاریخی در سال ۱۴۰۰

عنوان مجله علمی	صاحب‌امتیاز	مقالات منتشره در سال ۱۴۰۰	تعداد مقالاتی که در آن‌ها از اسناد استفاده شده است.	درصد استفاده از اسناد (به نسبت تعداد مقالات)
۱ تحقیقات تاریخ اجتماعی	پژوهشگاه علوم انسانی	۲۴	۸	۳۳,۳۳
۲ جستارهای تاریخی	پژوهشگاه علوم انسانی	۲۴	۷	۲۹,۱۶
۳ تاریخ فرهنگی	انجمن ایرانی تاریخ	۲۴	۴	۱۶,۶۶
۴ تاریخ‌نامه ایران بعد از اسلام	دانشگاه تبریز	۳۲	۸	۲۵
۵ پژوهش‌نامه تاریخ	دانشگاه آزاد بجنورد	۳۰	۳	۱۰
۶ پژوهش‌های تاریخی ایران و اسلام	دانشگاه سیستان	۳۳	۴	۱۲,۱۲
۷ تاریخ جنگ	دانشگاه اراک	۲۴	۴	۱۶,۶۶
۸ تاریخ ایران	دانشگاه شهید بهشتی	۲۴	۷	۲۹,۱۶
۹ تاریخ اسلام و ایران	دانشگاه الزهراء	۲۸	۸	۲۸,۵۷
۱۰ پژوهش‌های تاریخی	دانشگاه اصفهان	۲۴	۴	۱۶,۶۶
میانگین ارجاع به اسناد در مقالات تاریخی				
		جمعاً ۲۶۸ مقاله	۵۷ مقاله	۲۱,۲۶ درصد

به‌رغم اینکه حدود ۶۰ درصد مقالات منتشره در مجلات فوق مربوط به قرون متأخرند اما مشاهده می‌شود که تنها در کمی بیشتر از ۲۰ درصد مقالات از منابع اسنادی بهره گرفته شده و نزدیک به ۸۰ درصد مقالات تاریخی در ایران بدون هیچ‌گونه ارجاع سندی منتشر می‌شوند. درحالی‌که این آمار در مجلات تاریخی دنیا تا حد زیادی متفاوت است. در ادامه تحقیق به‌طور اخص چند مجله مطرح خارجی که در حوزه تاریخ معاصر ایران هم مقالاتی در آن‌ها منتشر شده مورد این ارزیابی اجمالی قرار گرفته که جدول شماره دو نتایج این بررسی است:

جدول شماره ۲. میزان استفاده از اسناد در مجلات تخصصی خارجی در حوزه مطالعات تاریخی در سال ۲۰۲۱ میلادی

ردیف	عنوان مجله	صاحب امتیاز	مقالات منتشره در سال ۲۰۲۱	تعداد مقالاتی که در آن‌ها از اسناد استفاده شده است.	درصد استفاده از اسناد (به نسبت تعداد مقالات)
1	Historical Research	Oxford Academic	32	28	87.50
2	Critical Historical Studies	University of Chicago	24	13	54.16
3	American Historical Review	Oxford Academic	98	84	86.59
4	Journal of Historical Network Research	Université du Luxembourg	36	31	86.11
5	Journal of Contemporary History	Times Literary Supplement	48	43	89.58
6	The Historical Journal	University of Cambridge	32	30	93.75
7	French Historical Studies	University of Paris	48	44	91.66
8	The Journal of the Historical Society	Boston University	32	32	100
9	History Journal	University of Lille	32	28	87.50
10	The Journal of Economic History	University of Cambridge	32	31	99.20
Average reference to documents in historical articles			414	375	90.57

همان‌طور که مشاهده می‌شود در میان آثار منتشر شده در مجلات تاریخ‌پژوهی در خارج از کشور کمتر مقاله‌ای یافت می‌شود که در آن به اسناد و مدارک آرشیوی ارجاع نشده باشد و این بدین معنا است که تحقیقات تاریخی در ایران تفاوت‌های قابل‌لمسی با مطالعات متناظر خود در جهان داشته و به نظر می‌رسد که باید در این باره بیشتر فرهنگ‌سازی شده و البته چالش‌های موجود در این حوزه نیز می‌بایست مرتفع گردد.

عدم ارجاع به اسناد در تحقیقات تاریخی و همچنین فقدان وجود الزامی که محققان را به این امر متعهد نماید باعث گردیده تا چالش‌های دسترسی به اسناد مسئله هیچ مقاله‌ای در مجلات تخصصی نباشد از این رو این تحقیق را می‌بایست به‌رغم همه کاستی‌ها در نوع خود بدیع و نو دانست. با این حال امید آن می‌رود که قلم‌فرسایی در این خصوص بیش‌ازپیش صورت پذیرد و زمینه‌های تحقیقات بیشتری در این حوزه فراهم گردد.

تأملی در مفهوم سند و اهمیت آن در تحقیقات معاصر

از مفهوم سند تعاریف بسیاری صورت پذیرفته که بنا به کاربرد آن معانی متفاوتی نیز از آن استخراج می‌شود. مثلاً در علم حقوق سند تعریفی متفاوت از آنچه در حوزه تاریخ است دارد و هر نوشته‌ای را دربر می‌گیرد که در مقام دعوی یا دفاع قابل‌استناد باشد و به تعبیری مهم‌ترین ادله اثبات دعوی است (قانون مدنی ماده ۱۲۸۴).

در لغت‌نامه دهخدا نیز سند به آنچه بدو پشت دهند اطلاق گردیده و به معنای نوشته قابل‌استناد بوده اما در قانون اسناد ملی این مفهوم شامل کلیه اوراق، مراسلات، دفاتر، پرونده‌ها، عکس‌ها، نقشه‌ها، کلیشه‌ها، نمودارها، فیلم‌ها، نوارهای صوتی و سایر اسنادی که در دستگاه دولت تهیه شده و یا به دستگاه دولت رسیده است می‌شود که به‌طور مداوم در تصرف دولت بوده و از لحاظ اداری، مالی، اقتصادی، قضایی، سیاسی، فرهنگی، علمی، فنی و تاریخی به تشخیص سازمان اسناد ملی ایران ارزش نگه‌داری داشته باشد (تبصره ماده اول قانون اسناد ملی مصوب).

تعریف سند در علم تاریخ بسیار نزدیک به تعریف ارائه‌شده در قانون اسناد ملی است و علاوه بر آنچه در این قانون تبیین گردیده می‌توان آن را کاغذ نوشته عکس فیلم صوت لوح و یا سنگ‌نبشته‌ای دانست که از ادوار مختلف به یادگار مانده و حاوی اطلاعات مهم و ارزش‌مند تاریخی باشد. اسناد اغلب در جریان زندگی روزمره مردم تولید می‌شوند و به همین دلیل مهم‌ترین منبع تحقیقات تاریخی به حساب می‌آیند.

امروزه استناد به اسناد در پژوهش‌های تاریخی امری معمول و البته لازم گردیده و این الزام هر چه به دوران معاصر نزدیک‌تر می‌شویم بیشتر هم می‌گردد. چون با پیشرفت زندگی بشر و کوچ آن به دوره مدرنیته تولید اسناد نیز افزایش یافته و در همه شئون زندگی انسان رد آن قابل‌رهگیری است. برای نمونه در میان ادوار تاریخ ایران بیشترین اسناد مربوط به دوره پهلوی و بعد از آن متعلق به دوره قاجار است و به‌همین ترتیب در ادوار افشار زند و صفوی از کثرت این منابع کاسته می‌گردد و پیش از این دوران نیز این منابع بسیار انگشت‌شمار می‌شوند.

اسناد عصر پهلوی و چالش‌های بنیادین دسترسی به آن‌ها

از دوران پهلوی به جهت شکل‌گیری دستگاه بوروکراسی و بایگانی‌های منسجم در کنار آن‌ها اسناد زیادی به یادگار مانده‌است. شکل‌گیری آرشیو ملی در این دوران نیز به حفظ بیشتر اسناد کمک نمود و اهمیت اسناد را هم برای دستگاه اداری و هم برای پژوهشگران این دوره بیشتر روشن ساخت (حری ۱۳۸۱: ۱۹).

این عصر آخرین دوران از ادوار پادشاهی ایران بوده که از سال ۱۳۰۴ آغاز می‌شود و تا سال ۱۳۵۷ ادامه پیدا می‌کند و مدارک بسیاری درباره فراز و فرود آن در آرشیوهای مختلف داخلی و خارجی موجود است. با این حال دسترسی به این اسناد به‌عنوان مهم‌ترین منابع تحقیق با چالش‌های بسیاری مواجه است که برخی از این چالش‌ها جنبه بنیادین داشته که در این بخش با ذکر مقدمات تاریخی به اهم آن‌ها اشاره می‌شود:

۱. ضدیت با حکومت سلطانی چه از نوع مشروطه و چه از نوع مطلقه آن از مختصات گفتمان انقلاب اسلامی است با عطف به همین نگاه ضعف‌های حکومت پهلوی در ویرانی بنیان‌های نظام سلطنت مشروطه متأثر از این فضا خیلی مورد توجه محققان قرار نگرفته‌است. چون یک نتیجه قطعی مطالعه اسناد این بخش از تاریخ پهلوی دارد و آن این است که اگر پادشاهان پهلوی مقید به نظام مشروطه بودند هرگز انقلاب اسلامی اتفاق نمی‌افتاد و بیان همین مسئله شاید خوشایند بخش‌های ممیز در آرشیوها به‌ویژه در سال‌های نخستین حیات جمهوری اسلامی نبوده و به دلیل عدم تخصص کافی و فقدان نگرش جامع ممکن است از همان سال‌ها بخش‌هایی از این اسناد با محدودیت دسترسی مواجه شده و تاکنون نیز مورد بازبینی قرار نگرفته باشند.

۲. مطالعه اسناد عصر پهلوی مطالعه بخش مهمی از تاریخ روابط خارجی ایران با کشورهای غربی بالأخص آمریکا و به تعبیری مطالعه فرایند حضور ایران در عرصه بین‌المللی و تحلیل جایگاه آن در جهان نیز هست (برژینسکی، ۱۳۶۲: ۶۲). از دید تحلیل‌گرانی که وقوع انقلاب را ذیل نظریه وابستگی تعریف می‌کنند مفاهیمی چون ژاندارمی منطقه قدرت اول تسلیحاتی خاورمیانه و در مجموع برتری

نظامی ایران نسبت به همسایگان خود و همه آن چیزهایی که در این خصوص حکومت پهلوی بسیار روی آن‌ها مانور می‌داد نه تنها مایه افتخار نیست بلکه سند سرسپردگی ایران به آمریکا است. برای نمونه یک از نویسندگان درباره دوره پهلوی دوم چنین مدعی می‌شود: «در اسناد وزارت خارجه آمریکا به این موضوع اشاره شده است که ایران قادر نخواهد بود ظرف ۵ یا ۱۰ سال آینده بخش اعظم سیاست‌های پیچیده نظامی و تجهیزات خریداری شده از آمریکا را جذب و به کار اندازد؛ مگر اینکه بر تعداد پرسنل آمریکایی که برای کمک به ظرفیت پشتیبانی به ایران گسیل می‌شوند، افزوده شود». در اجرای این برنامه، جیمز شلزینگر وزیر دفاع آمریکا در سال ۱۹۷۵ مبادرت به انتصاب نماینده تام‌الاختیار وزارت دفاع برای نظارت بر روند همکاری‌های دفاعی و راهبردی ایران و آمریکا نمود (یوناه و نانز، ۱۳۷۸ : ۶۰۰) و یا فرد دیگری مدعی می‌شود که آمریکا همواره در عرصه بین‌الملل ایران را تحقیر نموده و چنین می‌گوید: «...یکی دیگر از افرادی که ادبیات تحقیرآمیز درباره کارگزاران سیاست خارجی و ساختار حکومتی شاه به کار می‌گرفت، زیگنیو برژینسکی مشاور امنیت ملی دولت کارتر بود. برژینسکی که در زمره افراد معتبر و با قدرت در شورای روابط خارجی ایالات متحده قرار داشت، بسیاری از الگوهای رفتاری کارگزاران ایرانی را «مایه ننگ» می‌دانست.» (متقی، ۱۳۹۶: ۲). آثاری همچون *سیاست خارجی ایران در دوران پهلوی* نوشته علیرضا ازغندی، *سیاست خارجی آمریکا و شاه؛ بنای دولت دست‌نشانده در ایران* نوشته مارک گازیوروسکی و *رسوایی شکست آمریکا در ایران* نوشته لدین، مایکل و ویلیام لوئیس، نمونه‌ای از این آثار است که در آن‌ها به شکل افراطی از اسناد سرسپردگی دولت ایران در عصر پهلوی دوم نسبت به دولت ایالات متحده استفاده شده است. بدیهی است چنین برداشتی هم محقق و هم ممیز را در مراکز آرشیوی به سمت‌وسوی اسنادی می‌کشاند که به چالش‌های ایران در نظام بین‌الملل در این دوران پرداخته و حکایت از نگون‌بختی ایران در این عصر داشته باشد.

۳. اسناد عصر پهلوی اسناد منازعات دولت-ملت ناشی از مدرنیته و مظاهر آن در ایران هستند و مطالعه آن‌ها برای درک مدرنیته ایرانی و سبک زندگی ناشی از آن

الزامی است (کاتوزیان، ۱۳۹۴: ۱۷۴) باین‌حال تغییر سبک زندگی ایرانیان در عصر پهلوی ممکن است از سوی برخی از سیاست‌گذاران و کارشناسان تعیین سطح دسترسی به اسناد به‌ویژه در سال‌های نخستین انقلاب به تهاجم فرهنگی غرب نیز تعبیر شود و یقیناً محدود نمودن اسنادی که به این موارد توجه کرده‌اند نه‌تنها ایجاد محدودیت در دسترسی آزاد به اطلاعات تعبیر نمی‌گردد بلکه به‌نوعی تعبیر به مقابله با سبک زندگی غربی و مفاسد ناشی از آن نیز می‌شود. فی‌المثل نویسنده‌ای متأثر از گفتمان تهاجم فرهنگی چنین اظهارنظر می‌کند: در دوران پهلوی، سیاست هویت‌سازی در ایران دچار تغییر شد، اما هویت ملی که پهلوی دوم بر آن تکیه داشت غربی‌سازی ایران بود، حکومت پهلوی تلاش می‌نمود تا افکار و اعتقادات شیعی را به بهانه وارداتی و عربی بودن، تغییر دهد (لکزایی، ۱۳۹۱: ۳۰۸).

۴. مفاهیمی چون دانشگاه آموزش و پرورش صنایع راه‌سازی بوروکراسی و ... محصول این دوران تاریخی هستند و ایرانیان تا پیش از این دوران هیچ‌یک از این موارد را به شکل ملموس تجربه نکرده بودند. لذا مطالعه اسناد با موضوعات فوق علاوه بر اهمیت تاریخی برای امروز نیز اهمیت راهبردی دارد. حال ممکن است از نگاه افرادی خود ایجاد دانشگاه و صنایع جدید مسئله باشد. فی‌المثل شیخ محمد خالصی‌زاده از علمای معروف دوره رضاشاه همکاری مردم در احداث راه‌آهن را حرام اعلام می‌کند و می‌گوید: بدانید که رضاشاه و انگلیسی‌ها برای دشمنی با شما (مردم) راه‌آهن احداث می‌کنند (حائری، ۱۳۸۱: ۱۹۲).

و یا مخالفت‌های بسیاری با ایجاد دانشگاه‌ها و مدارس نوین در اوایل دوره پهلوی توسط علمای مذهبی صورت گرفت و متدینین تا مدت‌ها فرزندان‌شان را به مدارس جدید نمی‌فرستادند (تکمیل همایون، ۱۳۹۸).

طبیعتاً و منطقی در آرشیو ملی و دیگر مراکز اسنادی کشور همچون دیگر دستگاه‌های اداری در دهه‌های نخست حیات جمهوری اسلامی افرادی با چنین طرز فکرهای وجود داشته که ممکن است برخی از آن‌ها به‌عنوان ممیز (متأثر از منطق مطروحه) دسترسی به بسیاری از اسناد را محدود کرده باشند و بیشتر اسنادی را اطلاع‌رسانی نموده‌اند که حکایت از ایجاد مشکلاتی داشته که دانشگاه‌ها

و نهادهای آموزشی جدید در کشور ایجاد کرده‌اند. گر چه این مسائل امروزه حل شده‌اند لیکن اسناد بسیار زیادی در مراکز اسنادی وجود دارند که با نگرش‌های این‌چنینی در سال‌های اول انقلاب از دسترس خارج و به دلیل افزایش حجم اسناد فرصت بازبینی برخی از آن‌ها همچنان نیز پیش نیامده‌است.

۵. عصر پهلوی به‌عنوان عصری که جامعه ایران را از سلطنت مشروطه به‌سوی جمهوری اسلامی کوچ می‌دهد بسیار حائز اهمیت است. این رویداد در گفتمان انقلاب اسلامی بسیار ارزش‌مند تحلیل می‌شود لذا اسنادی که به انقلاب اسلامی و فروپاشی سلطنت مربوط می‌شوند از سوی سیاست‌گذاران متأثر از این گفتمان بیشتر مورد توجه قرار گرفته‌اند و برعکس اسنادی که در مقابل این اسناد قرار بگیرند و به‌نوعی معرفی‌گر دوران پهلوی باشند بعضاً عامدانه مورد بی‌توجهی قرار گرفته و استفاده از آن‌ها توصیه نمی‌شود. سیروس پرهام رئیس آرشیو ملی در سال‌های نخستین جمهوری اسلامی در همین باره می‌گوید: پس از انقلاب وقتی نیروهای انقلابی به‌عنوان کارشناس به سازمان اسناد ملی آمدند می‌خواستند شروع به تخریب اسنادی کنند که آرم شیر و خورشید داشت و آن را نماد سلطنت و پادشاهی می‌دانستند و می‌خواستند هر چه که نشان شاهی دارد نابود نمایند... (پرهام، ۱۳۹۴: ۳۶).

موارد فوق چالش‌های بنیادین دسترسی به اسناد دوره پهلوی است و تقریباً در اغلب مراکز آرشیوی این چالش‌ها کم یا زیاد وجود دارند. چالش‌های دیگری نیز در این خصوص می‌توان برشمرد که در بخش‌های بعدی به تفکیک مراکز به آن‌ها پرداخته خواهد شد.

تقسیم‌بندی اسناد عصر پهلوی بر اساس دسترسی

اسناد عصر پهلوی در حال حاضر به چهار دسته تقسیم می‌شوند که دسترسی به سه دسته آن‌ها عملاً غیرممکن است: دسته نخست اسنادی هستند که به دلیل اطلاعات موجود در آن‌ها و یا به دلیل کم‌توجهی امحا گردیده و از بین رفته‌اند که اگرچه آمار دقیقی از آن‌ها موجود نیست لیکن بنا بر روایات و مستندات حجم آن‌ها بسیار بالا بوده‌است (امین‌زاده، ۱۳۹۴: ۱۸)؛ دسته دوم اسنادی هستند که در اختیار افراد بوده و تا وقتی خودشان آن‌ها را

منتشر نکنند یا به آرشیوهای موجود در ایران و جهان نسیارند عملاً دسترسی به آن‌ها نیز دشوار است (باقری، ۱۳۹۷). دسته سوم اسنادی هستند که از عصر پهلوی در بایگانی دستگاه‌ها و دوایر دولتی موجود بوده که هنوز تعیین تکلیف نشده‌اند. گرچه قانون راه‌حل دسترسی به این اسناد را هموار کرده لیکن در دسترسی به این اسناد دو چالش عمده وجود دارد: نخست آنکه میزان همکاری دستگاه‌های دولتی (وفق قانون اسناد ملی) با آرشیو ملی متفاوت بوده و برخی دستگاه‌ها همکاری قابل‌ملاحظه‌ای با این سازمان در خصوص انتقال این اسناد نداشته و دیگر آنکه بودجه و نیروی انسانی آرشیو ملی ایران محدود بود و امکان تعیین تکلیف همه این اسناد وجود ندارد. در نتیجه دسترسی به این اسناد نیز غیرممکن شده‌است. دسته چهارم نیز اسنادی هستند که در آرشیوهای مختلف نگهداری می‌شوند و تنها دسته‌ای هستند که دسترسی به آن‌ها طبق پروتکل‌های اداری ممکن بوده و پژوهشگران در حال حاضر از آن‌ها استفاده می‌کنند. این اسناد نیز به دو دسته اسناد موجود در آرشیوهای خارجی و اسناد موجود در آرشیوهای داخلی تقسیم می‌شوند که اسناد دسته اول موضوع این تحقیق نیستند و بررسی آن‌ها مجال دیگری می‌طلبد. لیکن در ادامه به چالش‌های موجود در آرشیوهای داخلی که اسناد عصر پهلوی در آن‌ها نگهداری می‌شود پرداخته خواهد شد.

مراکز آرشیوی و چالش‌های دسترسی به اسناد عصر پهلوی در آن‌ها

مراکز آرشیوی در ایران برخلاف دیگر کشورهای دنیا متکثر بوده و اغلب نیز دارای تشکیلات مستقلی از آرشیو ملی هستند. در برخی از این آرشیوها اسناد بسیاری در مورد تاریخ پهلوی موجود بوده اما در برخی دیگر اسناد قابل‌توجهی از این دوره تاریخی یافت نمی‌شود (مثل مرکز اسناد آستان قدس رضوی و یا مرکز اسناد سازمان اوقاف و...). در این بخش به چالش‌های دسترسی به اسناد در مهم‌ترین مراکز آرشیوی که محل نگهداری اسناد دوره پهلوی هستند پرداخته خواهد شد.

۱. **آرشیو ملی ایران:** آرشیو ملی طبق قانون اسناد ملی بر دیگر مراکز اسنادی می‌بایست نظارت داشته و همه مراکز اسنادی باید زیر نظر این سازمان فعالیت داشته باشد. تدوین استانداردها ایجاد سامانه‌های اسنادی و نظارت بر امحاء اوراق و... در همه مراکز

اسنادی از وظایف آرشیو ملی (طبق قانون اسناد ملی) بوده و به‌عنوان یک آرشیو جنرال (عمومی) متولی آموزش‌های آرشیوی در سطح کشور است. بر همین اساس بخش‌هایی در آرشیو ملی ایران موجود است که در دیگر مراکز اسنادی وجود نداشته و متناظر با این بخش‌ها چالش‌های مفصل‌تری در این رابطه قابل تبیین است.

آرشیو ملی ایران مهم‌ترین تشکیلات اسنادی در سطح کشور بوده که در حال حاضر بیش از ۵ میلیون پرونده سندی در آن نگهداری می‌شود (سند راهبردی سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، ۱۳۹۵: ۱۳). از میان اسناد مذکور حدود ۴۵ درصد متعلق به دوره پهلوی (که اغلب متعلق به فعالیت دستگاه‌های اداری در سال‌های مزبور است) حدود ۴۰ درصد متعلق به دوران جمهوری اسلامی و حدود ۱۰ درصد متعلق به دوران قاجار است. الباقی این اسناد مربوط به دیگر ادوار تاریخی (از دوره ایلخانی تا زند) بوده و در این میان تعداد اسناد عصر صفوی بیشتر از دیگر ادوار مذکور است (طرح بازمهندسی مخازن آرشیوی سازمان اسناد و کتابخانه ملی شهرپور ۱۳۹۹).

شورای اسناد ملی به‌عنوان نهاد قانونی ناظر بر فعالیت آرشیو ملی و در واقع شورایی که مطابق قانون اسناد ملی بر تمامی فعالیت‌های آرشیوی در ایران باید نظارت داشته باشد، دستورالعمل‌هایی جهت دسترسی به اسناد وضع نموده که تحقیق و جستجو در برخی اسناد را محدود می‌نماید (بقایی، ۱۳۸۱: ۳۹).

سی‌ودو مصداق برای محدود کردن سطح دسترسی به اسناد توسط این شورا ارائه گردیده که اغلب به حفظ حدود قانونی و حوزه خصوصی افراد مربوط می‌شود. لیکن از آنجاکه اغلب افراد یا وارثان آن‌ها که محتوای اسناد عصر پهلوی به آن‌ها مربوط می‌شود در قید حیات هستند عملاً در ارائه اسناد ممکن است بخشی از اطلاعات شخصی آن‌ها منتشر گردد. لذا دسترسی به اطلاعات بسیاری از پرونده‌های اسنادی دوره پهلوی بدین جهت با محدودیت روبرو شده و تحقیق در اسناد این دوره را دشوار می‌نماید (آیین‌نامه شرایط و نحوه دسترسی به اسناد مصوب جلسه ۲۷۰ شورای اسناد ملی ۱۳۹۱/۴/۳). البته در میان این مصادیق، موارد سیاسی و امنیتی هم یافت می‌شود لیکن محدودیت دسترسی به اسناد در آرشیو ملی به دلایل سیاسی با توجه به نوع پرونده‌های اسنادی کمتر اتفاق می‌افتد که البته نمی‌توان از آن نیز به‌عنوان چالش یاد نکرد.

چالش دیگر در این حوزه به سیاست‌های آموزشی آرشیو ملی مربوط می‌شود که هم متعلق به کارکنان سازمان اسناد و کتابخانه ملی و هم متعلق به دیگر مراکز آرشیوی است. بدین‌گونه که در حال حاضر بیش از ۹۰ درصد آموزش‌های تخصصی در حوزه ارزشیابی، شناسایی، تنظیم، توصیف، خوانش، و پژوهش‌های اسنادی به شناخت اسناد ادوار قاجار به قبل محدود می‌شود که شناخت انواع اسناد قدیمی، مهرشناسی، سیاق، و... نمونه‌ای از آن است. درحالی‌که به فرض متخصص شدن یک کارشناس در همه این موارد، کل اسنادی که فرایند سامان‌دهی آن‌ها متضمن حصول آموزش‌های فوق است، کمتر از ده درصد کل مجموعه اسناد موجود در آرشیو ملی و دیگر مراکز آرشیوی بوده که اغلب این اسناد نیز در همه مراکز به شکل کامل فهرست‌نویسی شده‌اند. ۹۰ درصد اسناد باقیمانده متعلق به دوران پهلوی و جمهوری اسلامی است که در رتق‌وافتق امور آن‌ها به هیچ‌یک از مهارت‌های فوق حتی احتیاج حداقلی هم نمی‌شود (رجوع شود به اطلاعیه سازمان اسناد و کتابخانه ملی در خصوص برگزاری دوره‌های آموزشی در سال ۱۳۹۹).

نظام آموزش در آرشیو ملی با آمار اسناد موجود در مخازن آرشیوی کشور نسبتی معکوس دارد: یعنی ۹۰ درصد آموزش‌ها برای سامان‌دهی ۱۰ درصد اسناد صورت می‌پذیرد (که عملاً آن‌ها نیز سامان‌دهی گردیده‌اند) و متقابل برای ۹۰ درصد اسناد ۵ درصد از توان آموزشی آن نیز مصروف نمی‌گردد (ایران‌شاهی، ۱۴۰۰: ۲). فقدان آموزش‌های مذکور به شکل مستقیم و غیرمستقیم در دسترسی به اسناد عصر پهلوی ایجاد چالش نموده و بعضاً دسترسی محققان را نیز به اسناد محدود کرده‌است. (نیاز به توضیح نیست که وقتی ارزش‌یاب، اطلاعات تاریخی کافی از دوره‌ای که سند در آن تولید شده نداشته باشد، نمی‌تواند به‌خوبی آن را ارزش‌یابی نموده و به‌همین ترتیب توصیف‌گر هم نخواهد توانست توصیف خوبی از آن سند در کاربرگه مخصوص ارائه دهد. به‌همین ترتیب جانما و ممیز و آرشیویست مرجع نیز از این قاعده مستثنا نیستند). تحقیقاً آرشیو ملی در عمر فعالیت خود هیچ آموزش تخصصی جهت شناخت اسناد عصر پهلوی به کارشناسان خود ارائه نداده و تاکنون کارشناسان آرشیوهای مختلف با دانش خود طی این سال‌ها اسناد را سامان‌دهی نموده‌اند.

مجموع این چالش‌ها مطالعه اسناد را دشوار نموده و سبب آن شده که حتی اساتید مطرح

تاریخ معاصر نیز جهت مطالعه اسناد عصر پهلوی به این مراکز مراجعه نمایند و حتی اطلاعاتی از اسناد عصر پهلوی در آرشیو ملی نداشته باشند.

۲. مرکز اسناد انقلاب اسلامی: هسته اولیه اسناد این مرکز متشکل از اسناد سازمان اطلاعات و امنیت کشور عصر پهلوی (ساواک) بوده و از این لحاظ بسیار اسناد ارزش‌مندی در این مجموعه نگه‌داری می‌گردد. البته ارائه خدمات آرشیوی هیچ‌گاه جزو اهداف اصلی این مجموعه نبوده، و سیاست‌گذاران این مرکز بیشتر توان خود را صرف انتشار اسناد در قالب کتب و مجموعه‌های پژوهشی نموده‌اند (همشهری آنلاین، ۱۳۹۱). پژوهشگران این مرکز نیز پژوهشگر عام نبوده و بیشتر محققانی هستند که از طریق فراخوان عمومی جهت تحقیق در اسناد گزینش می‌شوند. فارغ از این چالش، چالش دیگری که در این مجموعه هست، غلبه نگاه ایدئولوژیک بر آن است که همین موضوع سبب می‌شود که در تعیین سطح دسترسی اسناد سخت‌گیری‌هایی صورت پذیرد و پژوهشگر نتواند به همه اسناد موردنیاز خود دسترسی پیدا کند (مراجعه به وبسایت مرکز).

کتب و اسناد منتشره در تحقیقات مرکز اسناد انقلاب اسلامی گواه خوبی از گزینشی بودن اسناد و استفاده ایدئولوژیک از آن‌ها است. همچنین چاپ اسناد مخدوش در کتب مربوطه نشان از عدم پایبندی به اصول و روش‌های علمی دسترسی به اسناد در این مرکز دارد. مجموع آن چیزی که بیان‌گر دید حکایت از این مسئله دارد که مرکز اسناد انقلاب اسلامی رسالت خود را نه انجام پژوهش‌های تاریخی صرف با رعایت اسلوب علمی بلکه تولید آثار ایدئولوژیک در راستای تقویت گفتمان جمهوری اسلامی می‌داند و به همین واسطه نمی‌بایست به آثار تولیدشده در این مرکز همچون دیگر آثار انتشاریافته در محافل دانشگاهی نگریست و آن‌ها نقد کرد. مرکز اسناد انقلاب اسلامی را می‌بایست یک آرشیو تخصصی از اسناد سیاسی عصر پهلوی دانست که تحقیقاً برگ‌برگ آن دارای اهمیت فوق‌العاده تاریخی است. لذا لازم است که پای پژوهشگران مستقل و آکادمیک نیز به این مجموعه باز شود و سیاست‌های این مجموعه درباره ارائه خدمات آرشیوی تغییر یابد.

۳. مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی: در این مرکز کلیه اسناد مربوط به فعالیت ادوار مختلف پارلمان گرد آمده و اطلاعات جامعی از مجموعه قوانین، فرایندهای قانون‌گذاری، نهادهای نظارتی، و صورت‌مذاکرات مجلسین (سنا و شورای ملی) در آن

موجود است و بر همین اساس محل مناسبی برای تحقیق در حوزه‌های مذکور در عصر پهلوی به حساب می‌آید. مرکز اسناد مجلس به نسبت دیگر مراکز آرشیوی محدودیت‌های کمتری جهت دسترسی به اسناد داشته، با این حال به لحاظ تنوع موضوعی محدود به موارد فوق است (مرکز اسناد مجلس، ۱۳۹۱: ۴۶۸).

مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی در ارائه خدمات آرشیوی محدودیتی نداشته و تحقیقاً اغلب پژوهشگران در هیچ مرکز آرشیوی به اندازه این مرکز آزادی عمل نداشته و اعلام رضایت ندارند. تنها چالش در این رابطه ورود و خروج به این مرکز تحت پروتکل‌های شدید امنیتی ناشی از هم‌جواری با صحن پارلمان است که سبب جستجوی بدنی مراجعین و ارائه تلفن همراه و وسایل ارتباطی در بدو ورود می‌شود که گاهی در جستجوهای اینترنتی از طریق گوشی تلفن همراه برای محققان ایجاد چالش می‌نماید (رجوع شود به کامنت‌های مراجعین در وبسایت مرکز).

۴. مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر: مطابق فرمان بنیان‌گذار جمهوری اسلامی کلیه اموال و دارایی وابستگان حکومت پهلوی و نهادهای خاص وابسته به این دودمان باید به نفع مستضعفان مصادره و متولی این امر بنیادی تحت همین عنوان (مستضعفان) گردید (امام خمینی، ۱۳۶۸: ۲۶۷).

اسناد این خانه‌ها و مراکز در مؤسسه‌ای تحت عنوان مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر جمع‌آوری و انتظام یافته که این مؤسسه نیز زیر نظر همین بنیاد قرار دارد. اسناد موجود در این مؤسسه متعلق به اعضای خاندان پهلوی و وابستگان آن‌ها و نیز اسناد برخی از خاندان‌های شاخص در دوره قاجار است که بدیل و نظیر آن در مراکز آرشیوی داخل و خارج از کشور وجود ندارد. آمار دقیقی از این اسناد به دلیل محدودیت‌های دسترسی وجود ندارد لیکن به جرئت می‌توان گفت که اسناد این مؤسسه بسیار منحصر به فرد بوده و در صورت انتشار آزاد اطلاعات ارزشمند و جدیدی از عصر پهلوی و حتی قاجار مطرح خواهد شد.

بر همین اساس یکی از مراکز مهم تحقیق در حوزه تاریخ عصر پهلوی این مؤسسه است. این مؤسسه نیز همچون مرکز اسناد انقلاب اسلامی، و مرکز مطالعات و پژوهش‌های سیاسی دارای بخش‌های پژوهشی بوده و بر همین اساس بیشتر اسناد این مؤسسه در اختیار پژوهشگران گزینش شده قرار دارد. آثار تولیدشده در این مؤسسه نیز تحت تأثیر ایدئولوژی

غالب بوده و کمتر اثر مستقلی در حوزه تاریخ معاصر در این مجموعه انتشار یافته‌است.

۵. مرکز اسناد وزارت امور خارجه: در این آرشیو اسناد قابل توجهی از دوران پهلوی موجود است که البته محدود به حوزه دیپلماسی و سیاست خارجی ایران طی این سال‌ها است. این آرشیو نظم و ترتیب فوق‌العاده‌ای داشته و ارزش اسنادی که در آن نگهداری می‌شوند بسیار بالا است. در عین حال به‌عنوان چالش می‌توان به سرعت پایین ارائه خدمات آرشیوی در این مرکز به نسبت دیگر مراکز آرشیوی اشاره کرد و همچنین از محدودیت‌های بیشتر دسترسی به اسناد نسبت به دیگر مراکز اسنادی یاد کرد. با این حال این مرکز تا حد زیادی مرکزی مستقل و علمی بوده و پژوهش‌های صورت گرفته در آن نیز متأثر از همین مسئله است. به‌طور کلی مرکز اسناد وزارت امور خارجه به‌عنوان قدیمی‌ترین مرکز آرشیوی ایران محل مناسبی برای تحقیقات تاریخی معاصر در حوزه دیپلماسی و تاریخ روابط خارجی است و بر هر محقق تاریخ دیپلماسی لازم است برای تحقیقات خود به این مرکز مراجعه نماید.

۶. مرکز اسناد ارتش: ارتش یکی از ارکان قدرت در ایران عصر پهلوی به شمار می‌رود و به همین واسطه می‌توان حکومت پهلوی را حکومت نظامیان بر ایران نیز نام‌گذاری کرد. تاریخ ارتش در دوره پهلوی با تاریخ ایران در این دوران پیوند تنگاتنگی داشته و به تعبیری اسناد ارتش در این دوران اسناد تاریخ سیاسی اجتماعی و اقتصادی ایران در این عصر نیز است. علاوه بر این اسناد بسیار زیادی در بایگانی‌های بخش‌های مختلف ارتش نیز موجود است که هنوز به مرکز اسناد ارتش منتقل نشده‌اند و از این لحاظ تمرکز در اسناد ارتش وجود ندارد.

اسناد کودتای ۲۸ مرداد دادگاه‌های نظامی حکومت‌نظامی در سال ۱۳۵۷ حتی اسناد کودتای سوم اسفند و اسناد محاکمه سران ارتش در ابتدای انقلاب از جمله اسنادی هستند که فقط می‌توان رد آن‌ها را در مرکز اسناد ارتش گرفت و جستجو کرد. چالش اصلی دسترسی به این اسناد عدم دسترسی عمومی به آن‌ها و همچنین محدودیت‌های فراوان در آزادسازی و تعیین سطح دسترسی آن‌ها است. مرکز اسناد ارتش تقریباً هیچ‌گونه خدمات آرشیوی به پژوهشگران ارائه نداده و به دلیل پروتکل‌های نظامی و امنیتی هیچ‌گونه آمار دقیقی از این اسناد ارائه نگردیده‌است.

۷. مرکز اسناد سازمان برنامه و بودجه: فیزیک اسناد موجود در این مرکز به آرشیو ملی منتقل شده و سازمان برنامه و بودجه تنها نسخه دیجیتال آن‌ها را در اختیار دارد. در حال حاضر دسترسی به این اسناد هم از سازمان برنامه و بودجه و هم از آرشیو ملی ممکن است. اسناد موجود در این آرشیو نیز بسیار ارزشمند بوده و پژوهشگر تاریخ عصر پهلوی حتماً می‌بایست مطالعه‌ای در این اسناد داشته باشد. برنامه‌های شش‌گانه عمرانی در عصر پهلوی از جمله اسناد بااهمیت موجود در این آرشیو است که به‌خوبی و به شکل کامل حفظ گردیده است. دسترسی به این اسناد چالش خاصی نداشته و اغلب دارای نسخه دیجیتال می‌باشند. با این حال مواردی که در دسترسی به اسناد موجود در آرشیو ملی وجود دارد به دلیل انتقال این اسناد به این نهاد در مورد این اسناد نیز صدق می‌کند.

۸. مرکز مطالعات و پژوهش‌های سیاسی (مرکز بررسی اسناد تاریخی وزارت اطلاعات): یکی از مراکز بااهمیت آرشیوی که اسناد عصر پهلوی در آن نگهداری می‌شود مرکز مطالعات و پژوهش‌های سیاسی است. اسناد موجود در این آرشیو همچون مرکز اسناد انقلاب اسلامی، اسناد ساواک است که به لحاظ اهمیت، بسیار از اهمیت بالایی برخوردار است (مراجعه به وبسایت مرکز). چالش اصلی تحقیق در این اسناد این است که این مرکز شبیه دیگر مراکز آرشیوی خدمات آرشیوی عمومی نداشته و پژوهشگران خویش را خود گزینش و انتخاب می‌کند. البته به‌طور کلی باید اشاره کرد که این مجموعه تنها یک نهاد آرشیوی نیست، بلکه بیشتر یک مرکز پژوهشی به حساب می‌آید. آمار دقیقی از اسناد موجود در این مرکز وجود نداشته و به دلیل سیاست‌های بسته آن در مورد کم و کیف اسناد به هیچ‌وجه نمی‌توان اظهار نظر دقیقی کرد. عمده اسنادی که متعلق به این مرکز می‌باشند از طریق پژوهش‌های منتشر شده توسط انتشارات مرکز قابل استفاده و استناد هستند و دسترسی مستقیم به این اسناد برای پژوهشگران مستقل تا حد زیادی ممکن نیست.

۹. اداره کل آرشیو و اسناد مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام: کلیه اسناد و مکاتبات متعلق به بنیان‌گذار جمهوری اسلامی در این آرشیو نگهداری می‌شود. احکام دست‌نوشته‌ها سخنرانی‌ها و... از جمله این اسناد هستند. بر همین اساس این آرشیو نیز برای مطالعه اسناد این دوره تاریخی (عصر پهلوی) بسیار مکان مناسبی است. چالش اصلی تحقیق در این آرشیو محدود بودن موضوع آن به رهبری انقلاب است و دیگر اینکه بعضاً اسناد موجود در این

آرشیو را در آرشیوهای دیگر هم می‌توان پیدا کرد. البته اغلب اسناد این مؤسسه در قالب مجموعه‌هایی همچون صحیفه نور انتشار یافته اما با این حال اسناد قابل توجه دیگری در این مرکز موجود است که ارزش مطالعه و تحقیق بسیار دارد. برای نمونه عرایض مردم به رهبر انقلاب که بیش از چهار میلیون برگ تخمین زده شده است از جمله این اسناد است.

۱۰. **اداره کل آرشیو صداوسیما:** تولیدات رسانه ملی ایران در عصر پهلوی، تماماً در این آرشیو نگهداری می‌شوند و از این لحاظ این مجموعه بسیار منحصر به فرد است. اما شاید در پژوهش‌های مکتوب خیلی نتوان از اسناد دیداری-شنیداری این مرکز استفاده کرد. در مقابل برای پژوهش‌های مستند (سینمایی) هیچ آرشیوی در ایران موجود نیست که به اندازه این آرشیو بتوان از منابع آن استفاده نمود (خداداد شهری ۱۳۹۵: ۲۷). تا اواخر دهه ۱۳۸۰ دسترسی به این آرشیو پیچیدگی‌های کمتری داشت، اما پس از این تاریخ به دنبال سوءاستفاده برخی کاربران در فروش اطلاعات دریافتی از این آرشیو، به رسانه‌های خارجی دیگر، در این آرشیو نیز محدودیت‌های جدی‌ای اعمال گردیده که دسترسی به فایل‌های دیداری- شنیداری موجود در این آرشیو را تا حد زیادی دشوار نموده است.

۱۱. **آرشیو عکس ایرنا:** آرشیو عکس آژانس پارس سابق و خبرگزاری جمهوری اسلامی کنونی بدون تردید مهم‌ترین آرشیو عکس موجود در ایران است. این خبرگزاری که در سال ۱۳۱۳ به دستور رضاشاه به‌عنوان اولین خبرگزاری رسمی دولتی ایران ایجاد می‌شود کلیه اخبار و عکس‌های تولیدشده خود را از آن تاریخ تاکنون به شکل منسجم حفظ نموده و در آرشیو خود به نحو مطلوبی نگاه می‌دارد. به این اعتبار این آرشیو نیز یکی از مهم‌ترین و منحصر به فردترین مراکز تحقیق درباره ایران عصر پهلوی است.

تحقیق در این آرشیو نیز چالش‌هایی داشته که مهم‌ترین آن هزینه بسیار بالای خدمات آرشیوی است. برای نمونه تعرفه دریافت فایل دیجیتال هر قطعه عکس در سال ۱۴۰۰ خورشیدی حداقل ۵۰۰۰۰۰۰ ریال بوده که در برخی عکس‌ها که قدمت بیشتری داشته و منحصر به فردتر بوده، بسیار بالاتر هم می‌رود. این بدین معناست که پژوهشگر بدون حمایت مالی قادر نخواهد بود بیش از چند عکس از این آرشیو دریافت نماید (خداداد شهری ۱۳۹۵: ۲۹).

چالش دیگر تحقیق در این آرشیو نیز عدم پیوستگی عکس‌ها با اخبار و گزارش‌های

تولید شده است. یعنی عکس‌ها در بخشی نگه‌داری می‌شوند، و اخبار در بخشی دیگر و هیچ راهنما و آدرسی جهت ربط دادن عکس‌ها به اخبار وجود ندارد.

مرکز اسناد ریاست جمهوری: این مرکز پیش‌تر اسامی دیگری داشته فی‌المثل زمانی با عنوان مرکز اسناد نخست‌وزیری و زمانی تحت عنوان اداره کل اسناد و پژوهش ریاست جمهوری شناخته می‌شود. در حال حاضر حجم قابل‌توجهی از این اسناد به آرشیو ملی منتقل گردیده و مطابق مصوبه ادغام سازمان اسناد با کتابخانه ملی این مرکز نیز می‌بایست در سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران ادغام گردد (مصوبه شماره ۱۹۰۱/۱۰۵۳۰۲ مورخ ۱۳۸۵/۴/۲۴ شورای عالی اداری کشور).

بیشترین اسناد رسمی مربوط به دوره پهلوی در همین مرکز نگه‌داری می‌شوند و به‌جرئت می‌توان گفت که برگ‌برگ اسناد این مرکز حائز اهمیت است. کلیه اسناد دربار در دوره رضاشاه و همچنین محمدرضاشاه از جمله اسناد موجود در این مرکز بوده که در حال حاضر دسترسی به آن‌ها به شکل کامل محدود بوده و صرفاً به پژوهشگران خاص خدمات اسنادی ارائه می‌شود که امید است با اجرای کامل مصوبه ادغام و انتقال اسناد باقیمانده در این مرکز به آرشیو ملی دسترسی پژوهشگران به آن‌ها نیز در آینده بیشتر میسر شود.

در این بخش تلاش گردید تا مراکزی که در آن‌ها اسناد قابل‌توجهی از عصر پهلوی نگه‌داری می‌شوند مورد تحلیل قرار گرفته و برحسب مورد چالش‌های دسترسی به اسناد آن‌ها تبیین گردد. در ادامه مجموع این چالش‌ها به شکل متمرکز ارائه و سعی خواهد شد که راهبردهایی نیز متناظر با آن‌ها ارائه شود.

نتیجه

با توجه به آنچه گفته شد چالش‌های دسترسی و تحقیق در اسناد عصر پهلوی را می‌توان در دو بخش الف: چالش‌های اداری و مدیریتی (فنی)؛ و ب: چالش‌های سیاسی و ایدئولوژیک به شرح ذیل جمع‌بندی کرد:

الف. چالش‌های اداری و مدیریتی (فنی)

۱. عدم وجود کارشناس مرجع (مطلع از تاریخ و اسناد عصر پهلوی) در اغلب آرشیوها

- و ناتوانی در راهنمایی صحیح و درست پژوهشگران و گم‌گشتگی اسناد و اطلاعات مربوط به آن‌ها بدین واسطه؛
۲. فقدان حضور کارشناسان مسلط به اسناد و تاریخ پهلوی در فرایند ارزشیابی اسناد و عدم انتقال اسناد حائز اهمیت از این دوره به مراکز اسنادی؛
۳. هزینه بالای پژوهش‌های اسنادی تا آنجا که برخی تحقیقات بدون وجود منابع مالی تضمین شده تا حدی غیرممکن می‌باشند و به‌همین ترتیب هزینه بسیار بالای خدمات آرشیوی در برخی مراکز آرشیوی؛
۴. فهرست‌نویسی غیردقیق در اغلب مراکز اسنادی در حدی که فهرست ارائه شده در سامانه‌های اسنادی با محتویات داخل پرونده‌های اسنادی هم‌خوانی نداشته و پژوهشگر بدین واسطه قادر نخواهد بود سند موردنیاز خود را جستجو نماید؛
۵. عدم ارائه خدمات آرشیوی عمومی در برخی مراکز اسنادی همچون مرکز اسناد ریاست جمهوری مرکز پژوهش‌های سیاسی مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر و...؛
۶. عدم پیروی مراکز آرشیوی از مصوبات و دستورالعمل‌های شورای اسناد و الگوهای تدوین شده آرشیو ملی؛
۷. رشد غیرکارشناسی و بی‌رویه مراکز اسنادی و ایجاد انحصار در بخشی از اسناد و سرگشتگی پژوهشگر در امر تحقیق؛
۸. عدم انتقال بخش قابل توجهی از اسناد عصر پهلوی به آرشیوها بنا به ملاحظات شخصی، سازمانی، سیاسی و درنهایت بی‌اطلاعی عمومی از مسئولیت آرشیوها در نگه‌داری اسناد تاریخی؛
۹. سرعت پایین ارائه خدمات آرشیوی در اغلب مراکز آرشیوی و ارائه محدود سند به پژوهشگران در حدی که چند ماه طول می‌کشد که اسناد موردنیاز یک پایان‌نامه کارشناسی ارشد به دست پژوهشگر برسد و فعالیت علمی به این دلیل با وقفه مواجه شده‌است؛

ب. اما در باب چالش‌های سیاسی و ایدئولوژیک می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱. عدم آزادسازی و محدودیت سطح دسترسی بنا به ملاحظات سیاسی و مسائلی که

- به حوزه خصوصی افراد مربوط می‌شود؛
۲. وجود حب و بغض نسبت به این دوره در میان ممیزان آزادسازی اسناد در مراکز اسنادی و عدم اتخاذ موضع بی‌طرفانه نسبت به محتوای اسناد؛
  ۳. پذیرش تحلیل‌های هنجاری متأثر از گفتمان انقلاب اسلامی نسبت به تاریخ پهلوی و جستجوی ناخودآگاه محقق در برخی اسناد و سوژه‌ها و به تبع آن غفلت از برخی موضوعات برخاسته از این تحلیل‌ها؛
  ۴. پهلوی‌ستایی به‌ویژه در سال‌های اخیر و نادیده گرفتن اسنادی که واقعیت این دوران را تبیین می‌نمایند؛
  ۵. انحصار سیاسی در برخی مراکز اسنادی خاص و ممانعت از انجام تحقیقات مستقل اسنادی در این مراکز؛
  ۶. سیاست‌زدگی و عدم توجه به بخش‌های غیرسیاسی تاریخ دوره پهلوی؛
  ۷. عدم ارتباط پژوهشگران با آرشیوهای خارجی که خدمات آنلاین اسنادی به محققان ارائه می‌دهند.
- متناظر با چالش‌های مطروحه می‌بایست راهبردهایی در جهت سهولت دسترسی به اسناد صورت پذیرد که در ذیل به آن‌ها اشاره می‌شود:
۱. در جذب نیروهای جدید به آرشیو ملی و دیگر مراکز آرشیوی سعی شود از کارشناسانی استفاده شود که به تاریخ معاصر ایران مسلط بوده و اسناد این دوره را به‌خوبی بشناسند. این کارشناسان می‌بایست در همه بخش‌های آرشیو مستقر بوده و امور مربوط به اسناد عصر پهلوی را سامان‌دهی نمایند. همچنین در همین راستا لازم است آموزش‌های ضمن خدمت مراکز اسنادی برای منابع انسانی موجود خود نیز به‌گونه‌ای طراحی شود که شناخت کاملی از تاریخ معاصر ایران در بدنه کارشناسی آن‌ها حاصل شده و نقطه ابهامی درخصوص سامان‌دهی این اسناد باقی نماند؛
  ۲. کاهش هزینه خدمات آرشیوی و حمایت مالی از سوی نهادهای دولتی از پژوهش‌های معاصر که با تکیه بر اسناد تدوین می‌شوند؛

۳. الزام گروه‌های تاریخ به استفاده دانشجویان و پژوهشگران از اسناد در رساله‌ها طرح‌ها و پایان‌نامه‌هایی که بالأخص درباره دوره پهلوی نگارش می‌شوند؛
۴. ایجاد دسترسی عمومی به منابع اسنادی در مراکزی که دسترسی پژوهشگر به آن‌ها محدود است؛
۵. ادغام مراکز آرشیوی در آرشیو ملی ایران و پیروی از استانداردهای موجود در آرشیو ملی از سوی مراکزی که به هر دلیلی نمی‌خواهند با آرشیو ملی ادغام شوند؛
۶. توسعه فرهنگ آرشیوی و تشویق و ترغیب مردم به اهدا و انتقال اسناد موجود در منازل و آرشیوهای شخصی به آرشیو ملی ایران و ایجاد مشوق‌های لازم برای این موضوع از طریق جشنواره‌ها و رویدادهایی که به این مسئله می‌پردازند؛
۷. اتخاذ موضع بی‌طرفانه نسبت به اسناد و درمجموع تاریخ عصر پهلوی از سوی ممیزان و افرادی که اسناد را تعیین سطح دسترسی می‌نمایند؛
۸. از بین رفتن انحصار سیاسی در مراکز اسنادی و اعمال نگاه عادلانه نسبت به همه مراجعه‌کنندگان.
۹. افزایش سرعت ارائه خدمات آرشیوی به پژوهشگران در مراکز آرشیوی و کاستن از تشریفات بی‌موردی که تحقیقات اسنادی را با وقفه مواجه می‌سازند.

فارغ از چالش‌ها و راهبردهای مطرح‌شده به قطع و یقین همه اساتید پژوهشگران و محققان تاریخ پهلوی بر این امر واقف‌اند که اسناد تا چه اندازه در تحقیقات تاریخی دارای اهمیت بوده و همچنین هیچ پژوهشگری از ارزش اسناد و اطلاعات تاریخی موجود در آن‌ها غافل نیست لیکن آن چیزی که همه محققان را به این امر ترغیب می‌کند که تحقیقات خود را بدون مراجعه به اسناد تدوین نمایند چالش‌های موجود در این حوزه است که امکان یک تحقیق کامل و جامع را از پژوهشگر می‌ستاند.

همان‌طور که در متن نیز بیان شد چالش‌های اداری و مدیریتی سبب عدم معرفی صحیح موجودی مخازن آرشیوی مراکز اسنادی به پژوهشگران گردیده و همچنین باعث شده تا فرایند درخواست و اخذ اسناد با کندی پیش برود و مخاطبان نتوانند در فرصت زمانی مطلوب به منابع سندی موردنیاز خود دسترسی حاصل نمایند و چالش‌های سیاسی و

ایدئولوژیک نیز باعث شده که اولاً پژوهشگران به همه مراکز اسنادی دسترسی عادلانه نداشته و ثانیاً در مراکز دارای دسترسی با اسناد گزینش‌شده‌ای روبرو گردند که خیلی به کار آن‌ها نمی‌آید. در چنین وضعیتی هیچ محققى قادر به ارائه تحلیل جامع و بی‌طرفانه نخواهد بود و نخواهد توانست نتیجه علمی مطلوبی از کار خود بگیرد. البته این موارد هرگز بدین معنا نیست که استفاده از اسناد در پژوهش‌های تاریخی و همچنین الزام محققان به این مسئله نیازمند فرهنگ‌سازی و تبلیغات مراکز آرشیوی نیست بلکه آرشیوها موظف‌اند همچون دیگر مراکز اسنادی دنیا به‌طور مشخص بروشورها و کاتالوگ‌های سندی ویژه‌ای از موجودی خود به شکل منظم و به مناسبت‌های خاص منتشر نموده تا هم پژوهشگران از آن‌ها استفاده نموده و هم در صورت نیاز به حضور در تالار پژوهش اسناد مراکز آرشیوی تشویق و ترغیب گردند.

منابع

کتاب‌ها

- الکساندر، یونا و الن نانز (۱۳۷۸). *ایران و ایالات متحده؛ تاریخ مستند روابط دوجانبه*، ترجمه سعیده لطفیان و احمد صادقی، تهران: نشر قومس.
- ایرانشاهی، حامد (۱۴۰۰). *پژوهش راهبردی جایگاه آرشیو ملی در برنامه هفتم توسعه*، تهران: شورای عالی انقلاب فرهنگی.
- حائری، عبدالهادی (۱۳۸۱). *تشیع و مشروطیت در ایران*، تهران: امیرکبیر.
- حری، عباس (۱۳۸۱). *دایرةالمعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی*، تهران: انتشارات کتابخانه ملی.
- خمینی، روح‌الله (۱۳۶۸). *صحیفه امام*، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام.
- قائم‌مقامی، جهانگیر (۱۳۵۰). *مقدمه‌ای بر شناخت اسناد تاریخی ایران*، تهران: انجمن آثار ملی.
- *کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی* (۱۳۹۱). تهران: انتشارات کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.
- گازیوروسکی، مارک (۱۳۷۱). *سیاست خارجی آمریکا و شاه: بنای دولت دست‌نشانده در ایران*، ترجمه فریدون فاطمی، تهران: نشر مرکز.
- لدین، مایکل و ویلیام لوئیس، هزیمت (۱۴۰۰). *رسوایی شکست آمریکا در ایران*، ترجمه احمد سمیعی گیلانی، تهران: نشر هرمس.
- میروشنیکیف لئو ایوانوویچ (۱۳۵۷). *ایران در جنگ جهانی اول ترجمه احمدقاجار*، تهران: انتشارات فرزانه.

مقالات

- بقایی، محمد (۱۳۸۱). نگاهی به آرشیو و عملکرد آن در ایران، *کتاب ماه کلیات*، ۵ (۱۰ و ۱۱)، ۳۵-۲۸.
- خدادادشهری، نیره و خوانساری، محمد (۱۳۹۵). معرفی مراکز اسنادی کشور، *آیینیه پژوهش* ۲۷ (۶)، ۲۹-۲۶.
- ترکشوند، مجتبی (۱۳۷۶). آشنایی با آرشیو فرانسه، *گنجینه اسناد*، ۲۷ (۲۸)، ۱۰۸-۱۱۸.

مصاحبه‌ها و گزارش‌ها

- «آشنایی با مرکز اسناد انقلاب اسلامی» همشهری آنلاین کد خبر ۱۸۷۵۶۲ تهران ۱۳۹۱.
- امین زاده الهام «در دیدار با رییس سازمان اسناد و کتابخانه ملی» ایرنا کد خبر ۲۸۴۸۱۸۵۸ تهران ۱۳۹۳.
- باقری مختار «معرفی نمایشگاه اسناد خانوادگی» ایرنا کد خبر ۷۲۳۹۱ اصفهان ۱۳۹۷.
- مرادیان منفرد علی محمد «گفتگو با علی اصغر راستینه رئیس اداره آرشیو و پژوهش اسناد مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه» سایت دایره‌المعارف بزرگ اسلامی تهران ۱۳۹۹.
- مطمئینان علی مرکز اسناد ارتش؛ «تاریخ نظامی معاصر ایران» در گفتگو با ایسنا کد خبر ۰۸۲۲۹ - ۸۷۰۳ تهران ۱۳۷۸.

پایگاه‌های اینترنتی

- وبسایت مرکز اسناد انقلاب اسلامی : <https://irdc.ir>
- وبسایت مرکز مطالعات و پژوهش‌های سیاسی : <https://psri.ir/pageabout>
- وبسایت مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر : <http://www.iichs.ir>
- وبسایت مرکز اسناد سازمان برنامه و بودجه <http://library.mporg.ir/porta>
- وبسایت دایره‌المعارف بزرگ اسلامی <https://www.cgie.org.ir>

مجموعه قوانین و دستورالعمل‌ها:

- قانون مدنی مصوب ۱۳۱۱
- قانون اسناد ملی مصوب ۱۳۴۹
- دستورالعمل ادغام سازمان اسناد و کتابخانه ملی مصوب ۱۳۸۱
- دستورالعمل دسترسی به اسناد مصوب شورای اسناد ملی مصوب ۱۳۹۵
- مصوبه شورای عادی اداری در مورد ادغام سازمان اسناد ملی و کتابخانه ملی مصوب ۱۳۸۱.

مجلات علمی

- *تحقیقات تاریخ اجتماعی* (پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی)- دوره ۱۱
- *جستارهای تاریخی* (پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی)- دوره ۱۲

- تاریخ فرهنگی (انجمن ایرانی تاریخ) - دوره ۱۲ و ۱۳
- تاریخ‌نامه ایران بعد از اسلام (دانشگاه تبریز) - دوره ۱۲
- پژوهش‌نامه تاریخ (دانشگاه آزاد اسلامی - واحد بجنورد) - دوره ۱۶
- پژوهش‌های تاریخی ایران و اسلام (دانشگاه سیستان) - دوره ۱۵
- مطالعات تاریخ جنگ (دانشگاه اراک) - دوره ۵
- تاریخ ایران (دانشگاه شهید بهشتی) - دوره ۱۴
- تاریخ اسلام و ایران (دانشگاه الزهراء) - دوره ۳۱
- پژوهش‌های تاریخی (دانشگاه اصفهان) - دوره ۱۳

مجلات انگلیسی

- *Historical Research*
- *Critical Historical Studies*
- *American Historical Review*
- *Journal of Historical Network Research*
- *Journal of Contemporary History*
- *The Historical Journal*
- *French Historical Studies*
- *The Journal of the Historical Society*
- *History Journal*
- *The Journal of Economic History*